

7. FORHANDLINGSEMNE:

Hvilke forholdsregler bør man træffe for å vareta
fornærmedes erstatningskrav?

Vilka åtgärder bör man träffa för att tillvarataga den förorättades ersättningskrav

Av professor, jur. dr. BO PALMGREN, Helsingfors.

Utgångspunkter.

Vid behandlingen av ämnet har man att utgå från följande allmänna synpunkter:

1) Skadeståndet har i många avseenden samma slags generalpreventiva och individualpreventiva verkningar som straffet. Fastän skadeståndet endast har till uppgift att bereda den förorättade ersättning för den skada han lidit, men icke har till syftemål att tillfoga gärningsmannen något ont, kännes och uppfattas skadeståndsskyldigheten dock såsom en sådan risk och en sådan börda, att skadeståndet på samma sätt som straffet kan vara ägnat att verka avhållande från brott.¹⁾

Även om man ur rent teoretiska utgångspunkter kan hävda, att straff och skadestånd äro två alldeles olika saker, så kan man med tillämpning av ett mera realistiskt åskådningssätt göra gällande, att motsättningen mellan dem icke får överdrivas.²⁾ Fastmer böra straffet och skadeståndet kunna gripa in i varandra och komplettera varandra. Ett effektivt förverkligande av skadeståndsskyldigheten bör i viss utsträckning kunna tjäna såsom en kompensation för straffet eller en del därav.

2) Skadeståndet har det företrädet framom straffet, att det icke enbart indirekt utan också alldeles direkt tillgodoser de intressen som samhället genom kriminaliseringen velat skydda. För den förorättade är det ofta av större betydelse att han får sin skada ersatt än att gärningsmannen får utstå ett straff.

Allmänhetens förtroende för moderna och humana kriminalpolitiska strävanden kan förmodligen vinnas och befastas, om det från kriminalvårdens sida ges handgripliga bevis på en målmedveten strävan att sätta ett verkligt allvar bakom skadeståndsskyldigheten.³⁾

3) Det förfarande, som kan erfordras för skadeståndets indrivande, bör så litet som möjligt ha karaktären av en strid mellan den förorättade och gärningsmannen. Det bör göras så enkelt som möjligt för den förorättade att utfå skadeståndet.

¹⁾ Se härom bl. a. *Strahl*, SOU 1950:16, s. 155, samt strafflagberedningens förslag till skyddslag, SOU 1956:55, s. 60—61.

²⁾ Ur Finlands rättshistoria kan man åberopa ett ganska intressant fall, där rent teoretiska överväganden gjorde slut på vissa utvecklingstendenser som framträtt i det praktiska livet. Se härom min framställning i JFT 1949 s. 219—222.

³⁾ Detta har av mig framhållits redan i NKA 1950—51, s. 114.

Vissa riktningar inom kriminalpolitiken ha varit benägna att betrakta den förorättade såsom en ganska förarglig person. Hans krav på straff och skadestånd har man ofta varit benägen att stämpla såsom utslag av hämndinstinkter eller hårdhet mot socialt sämre ställda. Ju mer samhällets organ förhjälpes den förorättade till hans rätt och ju mindre den förorättade själv behöver utveckla aktivitet, desto mindre blir motsättningen mellan den förorättade och gärningsmannen. På samma sätt som det under historiens gång inneburit stora framsteg att självhämnaden ersatts av straffet och att omsorgen om åtalet i högst betydande utsträckning övergått från målsäganden till den offentliga åklagaren, kunde det innebära ett betydande framsteg att omsorgen om indrivandet av skadeståndet i så stor utsträckning som möjligt övergå från den förorättade till den offentliga åklagaren och till andra offentliga myndigheter.

Härtill kommer, att man i brottmål tyvärr ofta måste räkna med att gärningsmannen är medellös, så att en vanlig utmätning hos honom icke leder till något resultat. Det är därför angeläget att man ordnar tillvaratagandet av den förorättades ersättningskrav på ett sådant sätt, att det medför minsta möjliga tidsförlust och kostnader för den förorättade.

4) Samtidigt som förverkligandet av skadeståndsskyldigheten inarbetas såsom en väsentlig beståndsdel i kriminalvården, bör det tillses att indrivningen icke anordnas på ett sådant sätt att den verkar nedbrytande på den dömda och förhindrar eller försvårar hans återanpassning i samhället. Å ena sidan kan det ha en avsevärd uppfostrande betydelse att gärningsmannen förmås att efter förmåga ersätta den skada han åstadkommit. Men å andra sidan kan det verka förlamande på hans vilja att arbeta och förtjäna, om han ställes inför en betalningskyldighet som slukar all hans arbetsförtjänst för en lång tid framåt.

5) Frågan om den förorättades ersättningskrav kan i praktiken gestalta sig mycket olika vid olika brottstyper och i fråga om olika gärningsmannatyper. På några områden måste man ha att räkna med mycket liten framgång — antingen därför att det gäller mycket stora skador eller därför att man har att göra med sådana former av kriminalitet och asocialitet, där ett försök att genomdriva ett ersättningskrav måste förefalla tämligen meningslöst. På vissa områden måste man kanske till och med räkna med allvarliga kriminalpolitiska betänkligheter mot ett alltför strängt indrivande av skadeståndet. Men allt detta får icke utgöra något hinder mot att man med omsorg och kraft verkar för att den förorättade verkligen får sin ersättning i sådana fall då detta är praktiskt genomförbart och kriminalpolitiskt godtagbart.

6) Av de konkreta åtgärder, som kunna stå till buds i ämnet, ha de allra flesta redan i en eller annan form helt eller delvis framträtt i lagstiftningen i något eller några av de nordiska länderna. I samarbetet mellan de nordiska länderna vore det av vikt att utbyta erfarenheter i dessa avseende. Framför allt vore det av vikt att veta, om hithörande

lagstadganden förblivit en „lag på pappret“ eller huruvida lagstadgandena haft någon tillämpning och framgång i verkligheten. Om stadgandena stannat på pappret, vore det av intresse att få veta vilka hinder som i det levande livet stått i vägen för förverkligandet av lagstiftarens tanke. Det är att hoppas att diskussionsinläggen från de olika länderna skola innehålla upplysningar om de praktiska erfarenheter som man haft av sådana lagstadganden. Förmodligen förhåller det sig så, att ett eller annat isolerat lagstadgande icke ensamt för sig kan medföra fullgott resultat. Verkligt påtagliga resultat kunna knappast uppnås annat genom samverkan av många olika stadganden på straffrättens och processrättens område vilka alla stöda ett gemensamt mål — ersättning till den förorättade.

Förslag till åtgärder.

I det följande framläggas ett antal teser, vilka skola närmare motiveras i ett muntligt inledningsanförande. Såsom en förberedelse för deltagarna lämnas vissa strödda hänvisningar till olika lagstadganden som kunna vara av intresse. Hänvisningarna till dessa lagrum innebära icke, att de föreslagna åtgärderna blivit förverkligade i respektive lagrum, utan endast att man i dem kan få utgångspunkter för bedömandet av det aktuella läget i de olika länderna.

A.

Vederbörande polis- och åklagarmyndigheter böra på tjänstens vägnar — utan särskild anhållan av den förorättade — genomföra *beslag eller kvarstad* på gärningsmannens egendom till tryggande av den förorättades skadeståndsanspråk.⁴⁾

Danmark: Rpl. § 75 st. 1 och § 746 st. 1. Norge: Strpl. § 212 st. 2 och § 215. Sverige: RB 26:1, 26:2 st. 3, 26:3 och 26:4.

B.

Den offentliga åklagaren bör på tjänstens vägnar — utan särskild anhållan och utan särskild fullmakt av den förorättade — framställa och fullfölja *skadeståndstalan* samt därvid yrke gärningsmannens förpliktande att till den förorättade utbetala ersättning för skadan.⁵⁾

Danmark: Rpl. § 991 st. 1 och 2. Finland: Reglemente för stadsfiskalerna, 10/5 1927, § 18. Norge: Strpl. § 439, 440 och 446. Sverige: RB 22:2.

C.

Av domstol utdömt skadestånd bör kunna gå till *indrivning* genom det offentligas försorg — utan särskild anhållan av den förorättade — på samma sätt som böter och andra ekonomiska påföljder av brott.

⁴⁾ Se härom min framställning i JFT 1949, s. 233—35.

⁵⁾ Se härom mina uttalanden i NKA 1950—51, s. 114, samt uttalandena i den efterföljande diskussionen, s. 116—119. Jfr. även *Strahl*, SOU 1950:16, s. 155—156.

Indrivna skadeståndsbelopp redovisas och utbetalas på ett så enkelt sätt som möjligt till den förorättade. Om den förorättades vistelseort är okänd, avsätts indrivna belopp för hans räkning. Om man icke inom en viss tid får tag på den förorättade, tillfalla de indrivna beloppen statsverket.⁶⁾

Danmark: Rpl. §§ 482 och 997. Finland: UL 3:1 st. 3, F om verkställighet av bötesstraff, 22/12 1944, F om indrivning av vissa statsverket tilldömda ersättningar, 4/12 1942, § 1 st. 1.

D.

Domstol eller verkställande myndighet bör äga möjlighet att fastställa en viss *avbetalningsplan* för skadeståndet med beaktande av gärningsmannens betalningsförmåga.

En sådan avbetalningsplan kan tjäna ett dubbelt syfte — å ena sidan kan den förmå gärningsmannen att målmedvetet arbeta för gottgörande av skadan, å andra sidan kan den förhindra den förorättade att försöka genom utmätningsman alltför snabbt indriva sin skadeståndsfordran.

Avbetalningsplanens genomförande bör kunna tryggas genom införelse i gärningsmannens avlöning.⁷⁾

Avbetalningsplanen bör kunna ändras, om förhållandena påkalla det.

E.

Vid prövningen av fråga om *åtalseftergift* bör hänsyn tagas till gärningsmannens beredvillighet att efter förmåga ersätta skadan och till hans vilja att underkasta sig en viss avbetalningsplan.

I den mån lagstiftningen tillåter villkorlig *åtalseftergift*, bör följandet av en viss avbetalningsplan kunna uppställas såsom villkor.

I den mån lagstiftningen eljest tillåter återkallande av beslut om *åtalseftergift*, bör ett återkallande kunna ske i anledning av gärningsmannens försummelse att följa en godkänd avbetalningsplan.

Danmark: Strl. § 30. Finland: L om unga förbrytare, 31/5 1940, § 2. Norge: Strpl. § 85 st. 2 (ändr. 3/6 1955). Sverige: RB 20:7.

F.

Vid *straffutmätningen* och ibland även vid prövningen av gärningens straffbarhet bör den omständigheten, att gärningsmannen ersatt skadan, kunna verka förmildrande eller helt ursäktande.

Detta är särskilt av vikt att understryka för de fall då något hinder föreligger för meddelande av *åtalseftergift*, *domseftergift* eller villkorlig dom.

Danmark: Strl. § 84 st. 1 p. 7. Finland: SL 39:2 och 39:3.

⁶⁾ Se härom mina uttalanden i JFT 1949, s. 233, och NKÄ 1950—51, s. 114.

⁷⁾ Se härom *Strahl*, SOU 1950:16, s. 156—157.

G.

Vid prövningen av fråga om *domseftergift* (domstols underlåtenhet att ådöma straff för straffbar gärning) bör hänsyn tagas till gärningsmannens beredvillighet att efter förmåga ersätta skadan och till hans vilja att underkasta sig en viss avbetalningsplan.

Finland: L om unga förbrytare, 31/5 1940, § 3.

H.

Vid prövningen av fråga om *villkorlig dom* (eller *skyddstillsyn*) bör hänsyn tagas till gärningsmannens beredvillighet att efter förmåga ersätta skadan.

I den villkorliga domen (eller förordnandet om skyddstillsyn) bör följandet av en viss afbetalningsplan kunna uppställas såsom villkor.

Danmark: Strl. § 56. Finland: L om villkorlig straffdom, 20/6 1918, §§ 3 och 5. Norge: Strl. § 52 p. 5. Sverige: L om villkorlig dom, 22/6 1939, §§ 6 och 8, förslag till skyddslag 3:5 och 3:6 samt 4:6, 4:9 och 4:13.

I.

Förhållandet mellan *skadestånd och böter* bör vara ordnat så att skadeståndet har bättre rätt än böterna.⁸⁾

Möjlighet bör finnas att bevilja gärningsmannen anstånd med verkställigheten av bötesstraffet under den tid gärningsmannen enligt en fastställd plan avbetalar skadeståndet.

Finland: F om förmånsrätt 9/11 1868, § 19.

J.

Den som utstår frihetsstraff bör förmås eller förpliktas att använda en skälig andel av sina *arbetspremier* eller sin *arbetsförtjänst* till gällande av skadestånd.

Finland: SV 3:10 st. 2, 3 och 4, 4:10 samt 5:4 st. 2, F om utstående av straff i fångkoloni, 30/12 1954, § 7 st. 4, F om utstående av straff i statens arbetskoloni 30/12 1954, § 5 st. 3. Sverige: L om verkställighet av frihetsstraff m.m., 21/12 1945, §§ 70 och 72, förslag till lag om behandling i skyddsvårdsanstalt, 9:3 och 9:5.

K.

Vid prövningen av fråga om *villkorlig frigivning* bör hänsyn tagas till gärningsmannens strävanden att under den tid han utstått frihetsstraff göra avbetalningar på skadeståndet.

I beslut om villkorlig frigivning bör såsom villkor kunna uppställas

⁸⁾ I Sverige har man fått vidkännas olägenheter av att man där frångått den regel, som av ålder varit gällande både i Sverige och Finland. Se därom *Strahl*, SOU 1950:16, s. 157—158, samt förslaget till skyddslag, SOU 1956:55, s. 61—62.

att den frigivne efter förmåga strävar att ersätta återstoden av skadeståndet.

En viss avbetalningsplan bör kunna fastställas antingen i beslutet om villkorlig frigivning eller senare genom beslut av övervakningsmyndighet.

Danmark: Strl. § 38 st. 1. Finland: SV 2:13, 2:14. Sverige: L om villkorlig frigivning, 18/9 1943, § 2 st. 2, § 5, § 8 st. 1 p. c, förslag till skyddslag, 2:10.

L.

Vid prövningen av fråga om *benådning* bör hänsyn tagas till gärningsmannens beredvillighet att efter förmåga ersätta skadan.

M.

På vissa områden, där förhållandevis stora skador kunna uppstå och där det kan vara sakenligt att en viss del av risken lägges på den som har ställning av arbetsgivare, företagare o. s. v., bör domstol äga möjlighet att nedsätta skadeståndet. I den mån en del av den ekonomiska risken på detta sätt av lagstiftaren överflyttas på någon annan än skadevällaren, innebär detta en särskild fingervisning för arbetsgivaren, företagaren o. s. v. att genom försäkring trygga sig mot sådana skador.

Tidpunkten torde icke vara mogen för införande av en mera generell möjlighet för domstolen att nedsätta gärningsmannens skadeståndsskyldighet i sådana fall där den förorättades intresse är tryggt av försäkring.⁹⁾

Finland: Strafflagen för krigsmakten, § 47 (ändr. 10/3 1944).

Bo Palmgren.

⁹⁾ Beträffande hithörande frågor kan särskilt hänvisas till *Strahl*, SOU 1950:16, s. 152—154 samt kap. 4 och 5, ävensom NJM 1951, bilaga I, med diskussion, s. 17—77.